

Sémi összehasonlító nyelvészet

BMA-HEBD-303

Biró Tamás

6. A fonológiai rekonstrukció módszertana.
A protosémi fonémarendszerének rekonstrukciója.

2016. április 06-13.

Összehasonlító rekonstrukció: alapok

A történeti rekonstrukció klasszikus módszere

- Vegyük **rokon szavak** listáját Szó = [hangalak] + 'jelentés'
- Mi van a nyelv többi szintjével (morfológia, szintaxis...)? Később!
- Rokon szavak:
 - Azonos / hasonló hangalak: rendszeres hangmegfelelés mutatható ki!
Az azonosság önmagában nem elég, ha az nem rendszerszerű!
 - Azonos / hasonló jelentés: mit jelent?
- Kizárjuk a későbbi kölcsönzéseket (és a „skewed” alakokat) – *hogyan?*
- Mi lehet az a *proto-szó (= [hangalak] + 'jelentés'), amelyből levezethetők
 - Az egyes nyelvekben megfigyelhető hangalakok?
 - Az egyes nyelvekben megfigyelhető jelentések?

A történeti rekonstrukció klasszikus módszere

Szó = [hangalak] + 'jelentés'

Rekonstruálandó hipotetikus proto nyelv:

**protoyelvi szó = *[hangalak-0] + *'jelentés-0'*

Rekonstrukció:

A nyelvi szó = [hangalak-A] + 'jelentés-A'

megfigyelhető A nyelv

B nyelvi szó = [hangalak-B] + 'jelentés-B'

megfigyelhető B nyelv

(+ megfigyelhető C, D, stb. nyelv)

A történeti rekonstrukció klasszikus módszere

Szó = [hangalak] + 'jelentés'

Rekonstruálandó hipotetikus proto nyelv:

**proto*nyelvi szó = *[hangalak-0] + *'jelentés-0'

Narratíva:

A nyelv szó = [hangalak-A] + 'jelentés-A'

megfigyelhető A nyelv

B nyelv szó = [hangalak-B] + 'jelentés-B'

megfigyelhető B nyelv

 hangváltozás („törvény”: szabályos, rendszerszerű)
 jelentésmódosulás (ld. későbbi diákon) v. azonosság

(+ megfigyelhető C, D, stb. nyelv)

A történeti rekonstrukció klasszikus módszere

- Mi lehet az a *proto-szó, amelyből levezethető
 - Az egyes nyelvekben megfigyelhető hangalakok
 - Az egyes nyelvekben megfigyelhető jelentések
- Minél plauzibilisebb hangváltozások: *lásd a mai órán!*
- Minél plauzibilisebb jelentésváltozások: *lásd az előző órán!*
- Minél kevesebb változást posztuláljunk:
 - Gyakran a leánynyelvek többségében megfigyelhetőt érdemes feltételezni

*Vajon nagyobb
súlyt kapjanak
a rekonstrukció
során?*

- Kronológiailag korábbi, régebbi nyelvek
- Archaikusabbnak tűnő nyelvek:

Vajon mindenhol / a nyelv minden szintjén hasonló a változás sebessége?

Összehasonlító rekonstrukció:
fonológia

Fonológiai rekonstrukció axiómái

- Ellenőrizzük az adataink megbízhatóságát. Például:
Ugariti hangértékek feltételezett értékek, épp sémi összehasonlító alapokon.
Tiberiási héber fonémák pontos értéke? (pl. Blau: tib. maszóra nem jelez mgh-hosszúságot)
- Ellenőrizzük a vizsgált nyelvek korát.
- Újgrammatikus iskola:
 - Hangváltozások szabályosak. (Kivétel: *skewing* – ki tudjuk dumálni? rejtély marad?)
 - Nincs kondicionálatlan hanghasadás (néha $A > B$ és néha $A > C$).
- Lehetséges:
 - Kondicionált kettéválás, pl. csak hangsúlyos szótagban, vagy csak adott hang előtt.
 - Fonémák egybeolvadása (*merging*): $A > C$ és $B > C$.

Table 17. Phonological Reconstructions

Bennett, p. 42.

	Moroccan	Tigrinya	Jibbali	Ma'lula	Suggested
1	ʕ	ʕ	ʕ	ʕ	*ʕ
2	t	t	t	č	*t
3	ɣ	ʕ	ɣ	ʕ	*ɣ
4	q	ḳ	ḳ	q	*q

Table 18. Reconstructions of Dead Languages

	Akkadian	Arabic	Ge'ez	Ugaritic	Suggested
1	š	š	š	š	*š
2	∅	ʕ	ʕ	ʕ	*ʕ
3	š	ḍ	ḍ	š	*ḍ
4	p	f	f	p	*p

Fonológiai rekonstrukció módszere

(V.ö. az előző dián: Bennett, p. 42, Table 17, ill. 18.)

- Rokon (*cognate*) szavak összegyűjtése
 - Egymás mellé írjuk a rokon szavakban egymásnak megfelelő hangokat.
 - Keressünk mintázatokat az adatokban: *[Bennett (1-4)]*
1. Ha mindenhol ugyanaz → proto-nyelvben is ugyanaz? *[Bennett (1)]*
 2. „Többségi elv” (hacsak más érv nem írja ezt felül). *[Bennett (2)]*
 3. Ne legyen kondicionálatlan kettéválás! *[Bennett (3), v.ö. (1)]*
 4. Melyik irányú változás plauzibilisebb hangtanilag? *[Bennett (3)]*
 5. Valljuk be bátran, ha nem tudjuk eldönteni a rendelkezésre álló adatok alapján. Ha lehet keressünk további adatokat. *[Bennett (4)]*

Feltételezett proto-sémi
fonémarendszer – magánhangzók

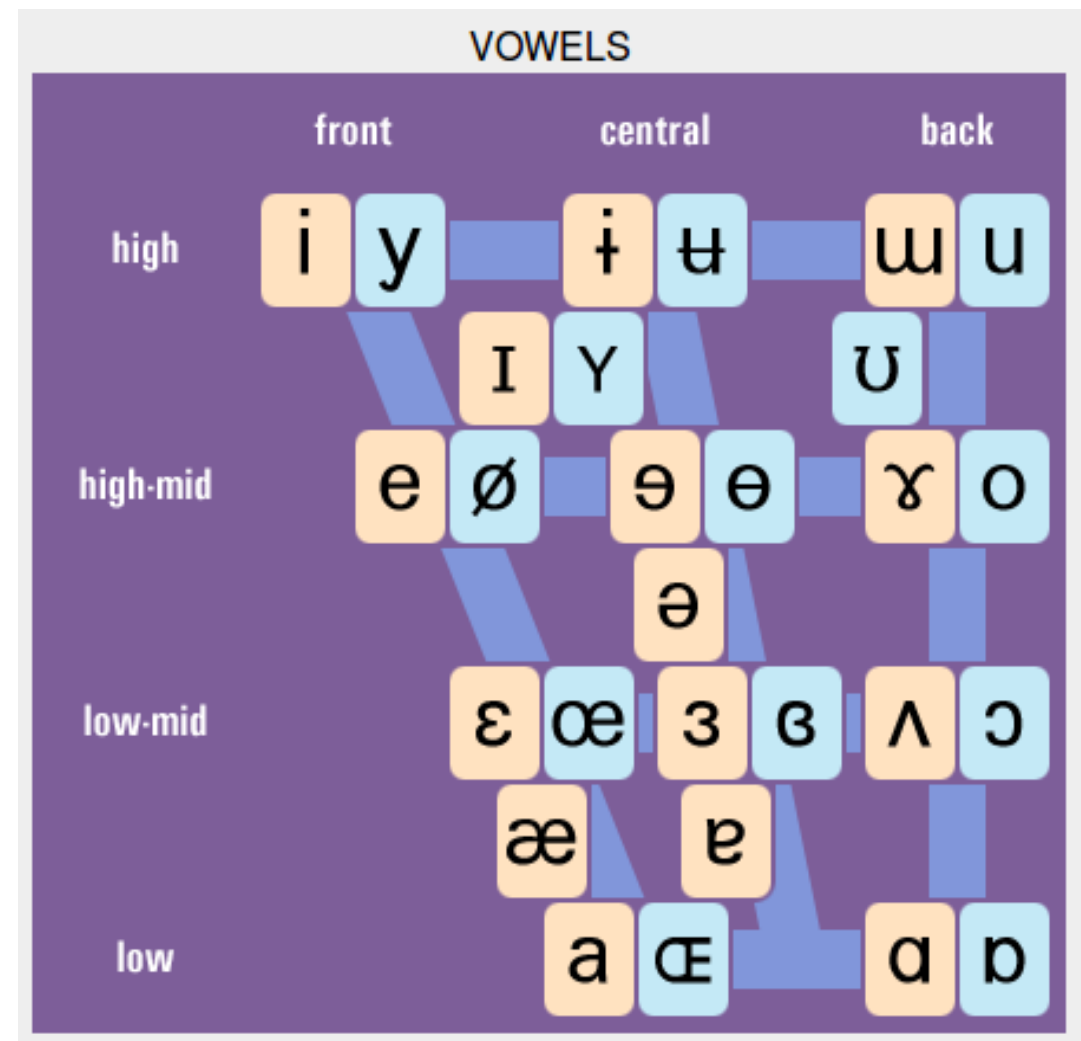
Magánhangzók rendszere

Ismétlés

Megkülönböztető jegyek:

- Nyelvállás
 - Felső – középső – alsó
 - Elülső – hátsó
- Ajakkerekítettség
 - Kerekítetlen – kerekített
- Hosszúság
- Stb. (feszesség / ATR)

Clickable IPA chart: <http://jbdowse.com/ipa>.

A proto-sémitől a bibliai/tiberiási héberig *Ismétlés*

- Proto-sémi:

<i>i</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ā</i>	<i>ū</i>	<i>aw</i>	<i>ay</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------	-----------	-----------

- Tiberiási héber:

<i>i/ē</i>	<i>a, ā, e</i>	<i>u, ō, o</i>	<i>ī</i>	<i>ā/ō</i>	<i>ū</i>	<i>ayi, ē</i>	<i>awe, ō</i>
------------	----------------	----------------	----------	------------	----------	---------------	---------------

*történeti
narratíva*

A létrejövő ötelemű fonémarendszer:
(leegyszerűsítve)

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>
<i>a/ā</i>	

*szinkrón
leírás*

Hangváltozások, amelyek új hangokat hoztak létre:

- *Kánaáni hangtörvény*: *[ā] > [ō]
 - *Monoftongizáció*: *[aw] > [ō], *[ay] > [ē]
- Kivéve, ha *epentézis*: **bayt* > *bayit* / *bēt*, **mawt* > *mawet*, *mot*.

Bennett, *Paradigms A*, p. 68 és 71. (Nézzék meg kedvenc további sémi nyelveiket is!)

<http://birot.web.elte.hu/courses/2016-semi/readings/Bennett-ParadigmsAB.pdf>

A proto-sémi magánhangzók rekonstrukciója

- Gyűjtsük össze az adatokat kritikai szemmel:
 - Melyik adat honnan származik? Melyik nyelv mikori?
 - Melyik nyelvnek melyik változata?
 - Melyik nyelvről mennyire megbízhatóak az adataink?
(Pl. miért szír és urmi, nem pedig birodalmi arámi, bibliai arámi?)
- Például Bennett, *Paradigms A* (NB: ezek leegyszerűsített adatok.)
- Ezekből rekonstruáljuk a közös őst.

A proto-sémi magánhangzók rekonstrukciója

• Óbabiloni

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>e/ē</i>	<i>a/ā</i>

<i>i</i>	<i>a, e</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ā, ē</i>	<i>ū</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
----------	-------------	----------	----------	-------------	----------	----------	----------

• Ugariti

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>

<i>i</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ā</i>	<i>ū</i>	<i>ē</i>	<i>ō</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

• Héber

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>

<i>i/ē</i>	<i>a, ā, e</i>	<i>u, ō, o</i>	<i>ī</i>	<i>ā/ō</i>	<i>ū</i>	<i>ayi, ē</i>	<i>awe, ō</i>
------------	----------------	----------------	----------	------------	----------	---------------	---------------

• Szír (?)

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>a/ā</i>	

<i>i</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ā</i>	<i>ū</i>	<i>ay</i>	<i>aw</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------	-----------	-----------

• Urmi

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>
	<i>ə</i>	<i>a</i>

<i>u</i>	<i>i, ī</i>	<i>ə, a</i>	<i>u</i>	<i>i, ī</i>	<i>ə, a</i>	<i>u</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
----------	-------------	-------------	----------	-------------	-------------	----------	----------	----------

• Klasszikus arab

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>a/ā</i>	

<i>i</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ā</i>	<i>ū</i>	<i>ay</i>	<i>aw</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------	-----------	-----------

• Geez

<i>ī</i>	<i>ə</i>	<i>ū</i>
<i>ē</i>		<i>ō</i>
	<i>a/ā</i>	

<i>ə</i>	<i>a</i>	<i>ə</i>	<i>ī</i>	<i>ā</i>	<i>ū</i>	<i>ē</i>	<i>ō</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

→ Proto-sémi: *

<i>i</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>ā</i>	<i>ū</i>	<i>aw</i>	<i>ay</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------	-----------	-----------

Feltételezett proto-sémi
fonémarendszer – mássalhangzók

Mássalhangzók: megkülönböztető jegyek

Ismétlés

- A képzés helye szerint:
 - Labial, dental, alveolar, velar, uvular, pharyngeal, glottal. *stb.*
- A képzés módja:
 - Stop/plosive (zárhang) vs. fricative (réshang)
vs. affricate (affrikáta, zárréshang) vs. approximant (közelítőhang)
 - Nasal: *stb.*
- Laringális jegyek (hangszalagok működése) szerint:
 - Voiced (zöngés) [b, d, g, m, l...] vs. unvoiced (zöngétlen) [p, t, k...]
- Stb. stb. stb., ha a világ nyelveiben létező összes hanggal foglalkozni szeretnénk.
- Glide (siklóhangok): félmagánhangzó vagy mássalhangzó? [y] és [w]
- Gemináta: “hosszú” mássalhangzó (v.ö. *dages forte*): egy vagy kettő?

Clickable IPA chart: <http://jbdowse.com/ipa>

Ismétlés

PULMONIC CONSONANTS																				
	bilabial	labiodental	dental	alveolar	postalv.	retroflex	palatal	velar	uvular	pharyngeal	glottal									
plosive	p	b		t	d		ʈ	ɖ	ɕ	ɟ	k	g	q	ɢ		ʔ				
nasal		m		ɱ			n		ɳ		ɲ		ŋ		ɴ					
trill		ʙ					r								ʀ					
tap/flap							ɾ													
fricative	ɸ	β	f	v	θ	ð	s	z	ʃ	ʒ	ʂ	ʐ	ç	ʝ	x	χ	ħ	ʕ	h	ɦ
lateral fricative							ɬ	ɮ												
approximant				ʋ				ɹ			ɻ		j		ɰ					
lateral approximant							l				ɭ		ʎ		ʟ					

labiodental

Within a column, consonants on the left are voiceless and consonants on the right are voiced.

A proto-sémitől a tiberiási héberig

Ismétlés

- Proto-sémi:

*történeti
narratíva*

<i>p</i>	<i>θ</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>k</i>	<i>x</i>	<i>ḥ</i>	<i>h</i>
<i>b</i>	<i>δ</i>	<i>d</i>	<i>z</i>	<i>l</i>		<i>g</i>	<i>γ</i>	<i>ʕ</i>	<i>ʔ</i>
	<i>θ̣</i>	<i>ṭ</i>	<i>ṣ̌</i>	<i>ṣ́</i>		<i>q</i>			
		<i>r</i>							
<i>m</i>		<i>n</i>							
							<i>y</i>	<i>w</i>	

- Tiberiási héber:

**Mi? Hogy? Miért? Miből
gondoljuk, hogy így nézett
ki az eredeti proto-sémi
fonémarendszer?
Ld. a *mai* órán.**

<i>p/f</i>	<i>š</i>	<i>t/θ</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>k/x</i>	<i>ḥ</i>	<i>ḥ</i>	<i>h</i>
<i>b/β</i>	<i>z</i>	<i>d/δ</i>	<i>z</i>	<i>l</i>		<i>g/γ</i>	<i>ʕ</i>	<i>ʕ</i>	<i>ʔ</i>
	<i>ṣ̌</i>	<i>ṭ</i>	<i>ṣ̌</i>	<i>ṣ́</i>		<i>q</i>			
		<i>r</i>							
<i>m</i>		<i>n</i>							
							<i>y</i>	<i>w</i>	

Házi feladat volt:
Bennett, exrc. 7.

„Original šin”:

V.ö. LXX átírásait
(amelyekből
például magyar:
balzsam, káldeus)

Exercise 7. Phonological Reconstruction A

	Akkadian		Syriac		Arabic	
1	<i>šālu</i>	ask	<i>šil</i>	ask	<i>saʿala</i>	ask
2	<i>šumēlu</i>	left	<i>simmālā</i>	left	<i>šimāl</i>	left
3	<i>sikkānu</i>	rudder	<i>sukkānā</i>	rudder	<i>sukkān</i>	rudder
4	<i>asāru</i>	capture	<i>ʿisar</i>	tie	<i>ʿasara</i>	capture
5	<i>bašālu</i>	cook	<i>bšil</i>	be cooked	<i>basula</i>	be brave
6	<i>ešer</i>	ten	<i>ʿisar</i>	ten	<i>ʿašar</i>	ten
7	<i>karšu</i>	stomach	<i>karsā</i>	belly	<i>kirš</i>	stomach
8	<i>parāsu</i>	divide	<i>pras</i>	divide	<i>farasa</i>	devour
9	<i>simmu</i>	poison	<i>sammā</i>	drug	<i>summ</i>	poison
10	<i>xamiš</i>	five	<i>ḥammiš</i>	five	<i>xams</i>	five

	Akkád	Szír	Arab	Héber		*Proto-Sémi (hagyományos)	*Proto-Sémi (Huehnergard)
1, 5, 10	š	š	s	š		< *š	< *s
2, 6, 7	š	s	š	ś (s)		< *ś	< *ś
3, 4, 8, 9	s	s	s	s		< *s	< *t _s

Az interdentálisok sorsa:

interdentális > koronális

Exercise 9. Phonological Reconstruction C

(koronális = alveoláris [s, z] vagy posztalveoláris [š, ž])

	Akkadian		Syriac		Ge'ez	
1	<i>šalāšat</i>	three	<i>tlātā</i>	three	<i>šalāstū</i>	three
2	<i>šūru</i>	bull	<i>tawrā</i>	bull	<i>sōr</i>	bull
3	<i>axāzu</i>	take	<i>ʾiḥad</i>	take	<i>ʾaxaza</i>	take
4	<i>erēšu</i>	sow	<i>ḥrat</i>	plow	<i>ḥarasa</i>	plow
5	<i>mašālu</i>	be like	<i>matlā</i>	parable	<i>məsl</i>	parable
6	<i>našāku</i>	bite	<i>nkat</i>	bite	<i>nasaka</i>	bite
7	<i>našāru</i>	guard	<i>nṭar</i>	guard	<i>naššara</i>	look
8	<i>nazāru</i>	curse	<i>ndar</i>	vow	<i>nāzara</i>	be consecrated
9	<i>šupru</i>	nail	<i>ṭiprā</i>	nail	<i>šəpr</i>	nail
10	<i>zakāru</i>	mention	<i>dkar</i>	remember	<i>zakara</i>	remember

akkád š ~	szír t ~	geez s (+ egyszer š) ~	arab ʾ ~	héber š	< * ʾ	zöngétlen	interdentális
akkád z ~	szír d ~	geez z ~	arab ʾ ~	héber z	< * ʾ	zöngés	interdentális
akkád š ~	szír ṭ ~	geez š ~	arab ž ~	héber š	< * ʾ	emfatikus	interdentális
réshang	zárhang	réshang		réshang			koronális

A proto-sémitől a tiberiási héberig

Ismétlés

- Proto-sémi:

*történeti
narratíva*

<i>p</i>	<i>θ</i>	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>k</i>	<i>x</i>	<i>ḥ</i>	<i>h</i>
<i>b</i>	<i>δ</i>	<i>d</i>	<i>z</i>	<i>l</i>		<i>g</i>	<i>γ</i>	<i>ʕ</i>	<i>ʔ</i>
	<i>θ̣</i>	<i>ṭ</i>	<i>ṣ̌</i>	<i>ṣ́</i>		<i>q</i>			
		<i>r</i>							
<i>m</i>		<i>n</i>							
							<i>y</i>	<i>w</i>	

- Tiberiási héber:

***Mi? Hogy? Miért? Miből
gondoljuk, hogy így nézett ki
az eredeti proto-sémi
fonémarendszer?***

Ld. a következő órákon.

<i>p/f</i>	<i>š</i>	<i>t/θ</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>k/x</i>	<i>ḥ</i>	<i>ḥ</i>	<i>h</i>
<i>b/β</i>	<i>z</i>	<i>d/δ</i>	<i>z</i>	<i>l</i>		<i>g/γ</i>	<i>ʕ</i>	<i>ʕ</i>	<i>ʔ</i>
	<i>ṣ̌</i>	<i>ṭ</i>	<i>ṣ̌</i>	<i>ṣ́</i>		<i>q</i>			
		<i>r</i>							
<i>m</i>		<i>n</i>							
							<i>y</i>	<i>w</i>	

A protosémitől a tiberiási héberig

Egy modernebb táblázat:
Huehnergard,
in Beyond Babel, p. 12.

További részletek (például a gutturálisok fejlődése) folyamatosan jön még a félév során.

Proto-Semitic	Hebrew	Aramaic (Syriac)	Ugaritic	Arabic	Old South Arabian	Ethiopic (Ge'ez)	Akkadian
*ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ	ʔ/-
*b	b	b	b	b	b	b	b
*g	g	g	g	j	g	g	g
*d	d	d	d	d	d	d	d
*b	b	b	b	b	b	b	ʔ/-
*w	w	w	w	w	w	w	w/-
*ð	z	d	d/ð (<u>d</u>)	ð (<u>d</u>)	ð (<u>d</u>)	z	z
*d _z	z	z	z	z	z	z	z
*ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ḫ	ʔ/-
*ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ
*ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ
*y	y	y	y	y	y	y	y/-
*k	k	k	k	k	k	k	k
*l	l	l	l	l	l	l	l
*m	m	m	m	m	m	m	m
*n	n	n	n	n	n	n	n
*t _s	s	s	s	s	s ³ (ś)	s	s
*c	c	c	c	c	c	c	ʔ/-
*ġ	c	c	ġ	ġ	ġ	c	ʔ/-
*p	p	p	p	f	f	f	p
*t _ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
*ʃ	ʃ	c	ʃ	d	d	ʃ (d)	ʃ
*θ	ʃ	t	z/ġ	z	z	ʃ	ʃ
*q (k)	q (k)	q (k)	q (k)	q	q (k)	q (k)	q (k)
*r	r	r	r	r	r	r	r
*ś	ś	s	š	š	s ² (š)	ś (š)	š
*s	š	š	š	s	s ¹ (s)	s	š
*θ	š	t	θ (t)	θ (t)	θ (t)	s	š
*t	t	t	t	t	t	t	t

Következő órára: olvasandó + házi feladat

Ápr. 13-ra

1. Olvasandó: *Beyond Babel* 207–222 (Krahmalkov, „Phoenician”).
 Beyond Babel 93–108 (Greenspahn, „Aramaic”)

Készítsen listát az elírásokról, nyomdahibákról.

2. Feladatok:

- Lásd nyelvtörténet órán:
<http://birot.web.elte.hu/courses/2016-nyelvt/nyelvt2016-08.pdf>, 36–37. dia.
- Emailben: biro.tamas@btk.elte.hu. Határidő: kedd dél (12:00).

Viszlát jövő szerdán!